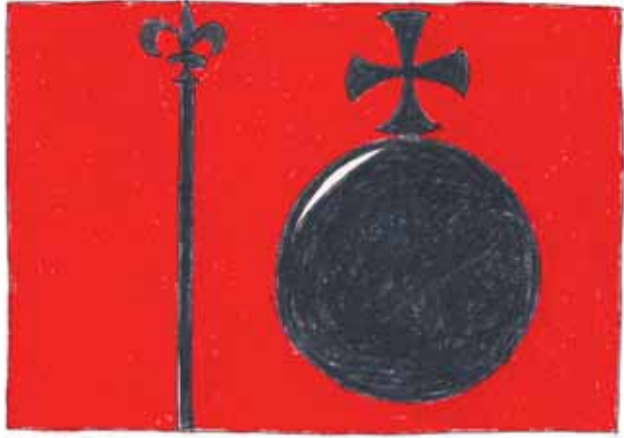

Entre el mite i la història

COLLS I PUNYS

L'alt rei En Jaume

NARCÍS COMADIRA

Tots necessitem mites, per sobreviure. I aquest país terminal nostre, en franc procés de provinciació, celebra ara l'alt rei En Jaume, com per aconseguir en un origen monàrquic gloriós allò que no ha sabut fer en vuit segles. Necessitem un mite originari i vet aquí que l'alt rei En Jaume ens va molt bé. Alt, ros i ben plantat, va fascinar el jovenet Ramon Muntaner quan va hostatjar-se a la fonda del seu pare, que era a un cap de la plaça de Peralada. I és aquest cronista qui ens explica amb més pèls i senyals polítics l'engendrament "miraculós" del Rei. Bernat Desclot l'explica d'una manera més senzilla. El Rei, en el seu llibre autobiogràfic, l'explica de forma del tot natural. El seu pare, el rei Pere, no volia veure la seva mare, Maria de Montpeller. És a dir, no hi copulava mai. Per tant, no hi havia hereu. Però un dia, explica l'alt rei En Jaume, el seu pare va anar a Montpeller i va estar amb la reina Maria i el van engendrar.

Desclot ja ens dona la forma "miraculosa" de la concepció. Com que el rei no volia veure la reina, sinó que, quan anava a Montpeller, s'estimava més dormir amb una dama "de gran paratge", és a dir, una senyora que devia estar més bona que la santa reina Maria, aquesta va decidir no ser tan santa per unes hores i enganyar el marit, fent-se passar per la dona de "gran paratge" i ficant-se al llit de l'adúlter. Això sí, va exigir al majordom, que la secundava, que la cambra havia d'estar del tot a les fosques. El majordom va dir al Rei que l'amistancada no volia que ningú del servei la veiés i d'aquí aquella tenebra. I com que això del desig és cosa mental, el Rei es va desfogar amb total satisfacció imaginativa amb la que en realitat no el motivava gens. El cas és que, feta la feina, la Reina va manar encendre llums i va fer apuntar el dia i l'hora de la còpula, no fos que, en l'embaràs que hi podia haver i que hi hagué, pogués ser acusada d'adúltera.

Muntaner explica el mateix, però fa assistir a la còpula consellers i notaris, i fa obrir totes les esglésies de Montpeller i les omple de gent resant per tal que tot funcioni. L'engany de Maria, segons Muntaner, és un engany consensuat políticament.

L'alt rei En Jaume, doncs, va venir al món així, cosa que me'l fa simpàtic. Però no va ser un bon rei. No va tenir cap idea d'estat. Va regalar Múrcia al seu gendre Alfons, el que s'entretenia fent *cantigas*, i, quan va morir, va repartir el país entre els fills, com un gran propietari reparteix els seus masos. Cap idea d'estat, cap ambició de construcció de res. Una concepció familiar i petit burgesa de la qual els catalans mai més no ens hem pogut desmullgar.

Però era alt, ros i ben plantat i va tenir una infantesa tristoia. La va viure mig segrestat, lluny de la mare, al castell de Montsó. El van casar i, au, vinga, a matar moros! Va tenir molts fills il·legítims, un dels quals, que va ser bisbe, diuen que li va escriure les memòries. Honor a l'alt rei En Jaume! Visca la república!

Ve de la pàgina 1

El seu llegat, doncs, està sotmès a valoracions contradictòries, on la mitologia i els prejudicis desdibuixen sovint la interpretació congruent amb els fets històrics d'un regnat llarg i decisiu. Per mirar de treure'n el trellat hem formulat cinc preguntes bàsiques als autors de tres recents aproximacions biogràfiques a la figura del Rei.

► **Quina influència van tenir els templers en el seu regnat?** No hi busquem esoterismes: un Jaume nen, orfe de pare i mare des dels 5 anys, és posat entre els 6 i els 10 sota la protecció directa dels templers, al castell de Montsó, per disseny de la seva mare. En rep ensinistrament militar i ideològic —la fe i la guerra— i una incerta formació cultural. Ja governant, es va servir de membres de l'orde per posar en marxa la hisenda reial. "Els templers són com una multinacional, han deixat de ser només els protectors del Sant Sepulcre a Jerusalem i són dels pocs que tenen liquiditat monetària", explica Antoni Furió, catedràtic d'Història Medieval a la Universitat de València i autor d'*El rei conqueridor. Jaume I entre la història i la llegenda*. Admet i matisa la influència dels templers Ernest Belenguier, catedràtic d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona, que ha escrit *Jaume I i el seu regnat*: "És molt important al principi del regnat però va desaparèixer després, a mesura que creix la influència dels ordes mendicants, molt ac-

tius a les ciutats", promoguts per Jaume per tal de consolidar el poder reial davant la pressió de l'aristocràcia.

► **Va fundar el pancatalanisme?** Stefano Cingolani, filòleg romà instal·lat de fa temps a Catalunya i dedicat a publicar el nostre corpus històric medieval, ha escrit *Jaume I. Història i mite d'un rei* i comenta amb un somriure que el partit antinacionalista Ciutadans va penjar al seu web la crònica que aquest diari va fer de la presentació del seu llibre "perquè vaig dir que Jaume I no era nacionalista". Una obvietat, perquè "en aquella època no existia el nacionalisme": la política del segle XIII està marcada a Europa pel conflicte entre els nobles feudals i els reis —nobles ells mateixos— que intenten consolidar una autoritat preeminent.

La ideologia d'aquests grups de poder expressa interessos de llinatge, territorials i econòmics, no pas cap concepte modern de nació. "No es pot historiar el segle XIII, ni cap altre, amb la mentalitat d'avui, tant és que sigui des del nacionalisme espanyol o el català", clama Ernest Belenguier. L'expansionisme que porta Jaume I a la conquesta de Mallorca i València, on funda dos nous regnes de la Corona d'Aragó, té motivacions ben llunyanes del pancatalanisme actual: s'ataca els regnes musulmans, establerts de feia segles, per engrandir el patrimoni de la dinastia, per donar sortida a la bel·licositat i ambicions territo-

rials dels grups familiars aristocràtics i també, de manera creixent, per interessos relacionats amb l'expansió comercial urbana. Cingolani recorda que "la Corona és un estat fet de dues nacions, l'aragonesa i la catalana", governades pel comte de Barcelona, que alhora és rei d'Aragó. I Furió remarca que "els mateixos conceptes d'aragones i català no són tan clars", ja que moltes famílies aristocràtiques tenien terres indistintament als dos territoris, els límits exactes dels quals no es van fixar fins al 1244.

► **Va ser un gran conqueridor o un estratega militar mediocre?** L'exèrcit de Jaume I només va lliurar de fet dues grans batalles: la de Portopí, no gaire ben planificada, en la campanya de Mallorca; i la del castell del Puig, camí de València, on ni tan sols va ser present el Rei. Diu Cingolani: "La guerra no es fa només amb batalles. L'habilitat com a estratega militar consisteix a evitar el conflicte directe i obtenir el màxim de beneficis amb el menor esparciment de sang". En aquest sentit, Jaume té èxits evidents: conquesta Mallorca, València i Múrcia amb pocs episodis violents i, de fet, després de la relativa improvisació de la campanya mallorquina, la valenciana mostra un plantejament innovador, subratllat per Cingolani: en comptes d'avançar ciutat rere ciutat, irromp en ple territori enemic, deixant enrere territoris aïllats que s'acaben rendint sense resistència.

La pintura d'Ignasi Pinazo *Els últims dies de Jaume I*, que representa el Rei moribund i, agenollat, el seu fill Pere el Gran.

Bibliografia

X. D.

► *Vida de Jaume el Conqueridor*, Ferran Soldevila, (Aedos, Barcelona, 1958). Biografia de referència durant molt temps, reeditada el 1969 i represa en part a *Els primers temps de Jaume I* (Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1968).

► *Jaume I i els valencians del segle XIII*, Robert I. Burns, (Tres i Quatre, València, 1981). Aquesta recopilació de Burns, l'historiador clau per conèixer com era el regne de València en temps del rei Jaume, inclou un article fonamental, *La vida espiritual de Jaume*

me el Conquistador, rei d'Aragó-Catalunya, 1208-1276.

► *Jaume I a través de la història*, Ernest Belenguier (Tres i Quatre, València, 1984, 2 volums). Interessant repàs de les diferents visions (i manipulacions) que s'han donat del Rei fins al segle XX. Significatiu el contrast entre la commemoració a la València republicana de 1938 del setè centenari de l'entrada del Rei, celebrat com a generós, alliberador i emancipador social, i l'exaltació espanyolista, catòlica i guerrera de dos anys després, ja sota el feixisme rampant.

► *Jaume I el Conquistador*. José Luis Villacañas (Espasa-Calpe, Madrid, 2003). Extensa i meri-

tòria biografia, l'única entre la de Soldevila i les editades ara, criticada pel dubtós maneig d'algunes fonts i badades com ara empassar-se la llegenda que una filla del Rei està enterrada a Terra Santa.

NOVETATS

► *Les quatre grans cròniques. I. Llibre dels fets del rei en Jaume Primer*, edició de Ferran Soldevila. La primera gran crònica medieval catalana, escrita (o dictada) pel propi Rei, en l'edició clàssica, comentada, de 1971, més interessant des del punt de vista històric que del filològic. Reeditada ara (Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2007) amb notes al peu de la historiadora Maria

Teresa Ferrer Mallol i del filòleg Jordi Bruguera, responsable al seu torn de l'edició de la col·lecció *Els Nostres Clàssics* (Barcino, Barcelona, 1991).

► *Jaume I i el seu regnat*, Ernest Belenguier (Pagès editors, Lleida, 2008). Ambiciós i documentat estudi que aborda, a més de la vida del Rei, el desplegament social, polític, legal i econòmic de la seva acció de govern.

► *Jaume I. Història i mite d'un rei*, Stefano Cingolani (Edicions 62, Barcelona, 2007). Assaig biogràfic que parteix del *Llibre dels fets* per dibuixar la concepció del poder que tenia el Rei, la seva representació pública, la seva "memòria", amb eines

d'anàlisi que van des de la història militar a la de les mentalitats i arguments ocasionalment psicològics i psicoanalítics.

► *El rei conqueridor. Jaume I entre la història i la llegenda*, Antoni Furió (Bromera, València, 2007). Magnífica síntesi biogràfica, entenedora i actualitzada, en format de llibre de regal, amb un excel·lent acompanyament fotogràfic que és una veritable biografia en imatges. Aporta en capítol propi la visió del Rei per part dels musulmans vençuts.

► *La croada catalana. L'exèrcit de Jaume I a Terra Santa*, Ernest Marcos (L'esfera dels llibres, Barcelona, 2007). L'episo-

Entre el mite i la història

► Tenia una visió política moderna o simplement feudal?

El judici sever de Soldevila i d'altres historiadors sobre la capacitat política de Jaume I es deu, en especial, a la polèmica fragmentació de la Corona que va establir al testament: Aragó, Catalunya i València per a l'hereu, el futur Pere el Gran, i Mallorca, el Rosselló i Montpeller per a Jaume. Dubtes en va tenir, ja que va estipular que cap descendent no podria tornar a partir l'herència. Però aquest gest final, feudal, d'afirmació del llinatge, inimaginable a la Castella o la França contemporànies, no treu que va dotar la Corona d'Aragó d'una forta estructura estatal. Furió observa que, lluny de l'estereotip del rei guerrer, va fer una gran tasca de "creació de sistemes municipals, desenvolupament de les corts, de la cancelleria i l'arxiu reials, establiment d'una fiscalitat normalitzada, regulació dels notaris i els advocats... Oblidar aquesta dimensió estatal, que crea identitat, per la pèrdua d'Occitània és curtedat de vista". La il·lustració occitana: arran de la firma del Tractat

“La imatge que dona el Rei d'ell mateix al *Llibre dels fets* és la d'un messiàs”

de Corbeil, el 1258, Jaume desistia de les aspiracions catalanes nord enllà del Rosselló, mentre França renunciava als drets sobre Catalunya que li venien de la Marca Hispànica carolíngia. Cingolani és taxatiu: “Retreure-li la pèrdua d'Occitània forma part dels mites nacionals. No renunciava a res i obtenia una seguretat notable davant l'expansionisme francès”. En efecte, després del tractat, va seguir movent fils per recuperar poder i influència a Occitània, i els francesos no es van estar d'envair Catalunya el 1285. Belenguer creu que la política occitana del Rei és pragmàtica: “No podia estar en dos fronts alhora, i la situació de València estava agafada amb pinces”, amb revoltes freqüents dels musulmans subjugats.

També se li ha retret que atengués la petició d'ajut del seu nebot, el rei de Castella, Alfons X, davant la revolta del regne musulmà de Múrcia, que n'era vassall des de 1243. Tot i l'oposició interna, Jaume, que devia témer que una Múrcia en armes pogués desestabilitzar la nombrosa població musulmana que seguia vivint al regne de València, va conquerir Múrcia i, després de repoblar-la en part amb catalans, va cedir-ne

Retaule sobre la Batalla del Puig, on es decidí la sort final de la ciutat de València.

el legítim govern a Castella.

Destresa política hi ha, en fi, en la manera com Jaume, que durant la difícil infantesa i primers anys de regnat havia patit greus humiliacions i diverses revoltes per part dels bàndols aristocràtics que competien per treure profit de la situació de desgovern, va frenar les ambicions dels nobles sobre les terres arrabassades als musulmans. Així, els aragonesos, que havien tingut una participació més aviat escassa en la conquesta de Mallorca, es van implicar més en la de València, amb l'esperança que guanyarien una sortida al mar i ampliarien el seu territori. Jaume, però, va fundar-hi un nou regne, amb entitat jurídica i lleis pròpies —primer el Costum i després els Furs—, assumint un poder més directe sobre els nous súbdits i reduint l'autoritat dels nobles.

► Va ser un líder polític messiànic? L'assaig de Cingolani insisteix molt en el “messianisme” de Jaume I. Un adjectiu fort, molt marcat religiosament. Que era molt catòlic no n'hi ha dubte. Fi-

del al papat, arriba al punt, ja en la vellesa, de llançar-se a una croada, descrita per Ernest Marcos a *La croada catalana. L'exèrcit de Jaume I a Terra Santa*. Un fracàs total: és a punt de naufragar i torna enrere. “Un pas en fals”, segons Belenguer, “de vanitós, en el fons”, per afirmar-se en un moment en què “els papes són francesos i miren més per l'Illa de França” i es malfien de les aliances que ha teixit Jaume a Sicília amb una dinastia enfrontada amb Roma. A més, el papa Climent IV el critica per la seva poca edificant vida sexual: Jaume, que va tenir fins a tres dones, nombroses amants i una desena llarga de fills entre legítims i bastards, pretén el 1265 que li reconegui la seva relació amb la jove Berenguera Alfonso. Cingolani destaca que la imatge que dona el Rei d'ell mateix al *Llibre dels fets* no és la d'un sant, sinó “la d'un home del destí, un ésser especial, un messiàs, sí”. Era, potser, una manera de revestir la seva autoritat, tan qüestionada al principi, d'una aura excepcional, imbatible.

ELS VOSTRES CLÀSSICS

De cròniques medievals

JORDI LLOVET

Ja és pega que aquest any es celebri el vuitè centenari del naixement del rei en Jaume, perquè, posats a parlar de les quatre grans cròniques històriques catalanes i tenint present les altres tres —la de Bernat Desclot, la de Ramon Muntaner i la de Pere el Cerimoniós—, hom s'hauria estimat més parlar d'una altra, i molt especialment de la de Muntaner, fill de la vila empordanesa de Peralada, que també hi fa.

Potser dirà el lector: “¡Home, si el *Llibre dels Feys* del rei Jaume I és un dels més grans documents que ha donat la historiografia medieval catalana! ¡Si el rei va tenir l'habilitat, ajudat pels seus escriptors i col·laboradors, de presentar-se d'una manera humana, molt humana, però sense abaixar la guàrdia per a res quan es tractava de coses bel·licoses! ¡El gran guerrer, el gran conqueridor, el nostre Rei de Reis, el pare dels Països Innombrables! Tot el que vulgueu, amics: però la *Crònica* de Jaume I no és la millor de les quatre si parlem en termes estrictament literaris; i, per contra, la de Muntaner és un monument gairebé tan gran com la prosa del seu contemporani Ramon Llull, pare del català literari.

Aquesta crònica de què avui hem de parlar oportunament presenta una tal raresa i confusió sintàctiques, una tal barreja de col·loquialisme i de solemnitat, i un tal garbuix de llengües —catalana, provençal i aragonesa—, que obliga a una lectura magnànima, més pròpia d'historiadors que d'un home de lletres: les dades són importantíssimes; les conquestes de les terres de Mafumet hi són molt ben narrades; i la persona del rei —gairebé sempre amagat rere un plural majestàtic, “nos”, com avui parlen Dani Pedrosa i Fernando Alonso— hi és presentada amb ressonàncies èpiques, detalls quasi novel·lescos —la presa del castell d'Almunara— i gràcies poètiques de qualitat: com aquell episodi en què el rei mana desmuntar les tendes al lloc de Borriana, però en veure que a l'escudella del tendal hi ha criat una oreneta,

demana que s'esperin a desparar la tenda fins que els ocells hagin alçat el vol pels aires de la nostra gran Corona.

“La ‘Crònica’ de

Jaume I obliga

a una lectura més

d'historiador que

d'home de lletres”

Està molt bé, el *Llibre dels Feys*; però Ramon Muntaner —autor sol i inequívoc de la seva crònica, ell sí— va escriure una narració igualment històrica, però amb tots els elements que més tard escaurien pròpiament a la prosa catalana moderna.

Aquesta és la qüestió: ser o no ser un veritable literat. Muntaner ho era; el rei Jaume, no gaire; i fins i tot és possible que sabés llegir, però no escriure. A cadascú els seus mèrits.

Més encara: la comparació entre aquests dos grans documents de l'Edat Mitjana catalana ensenyen una altra lliçó, de gran importància i transcendència: les quatre cròniques estan totes més o menys impregnades de diversos i els mateixos elements: una presència mig velada d'epopeies perdudes, potser transmises només oralment; una influència encara notable de certs elements retòrics que procedeixen de la lírica provençal; i, com ja s'ha dit, aquest balbuceig entre dos gèneres llavors encara no prou consolidats a les terres de parla catalana: la novel·la i la narració històrica pròpiament dita, autònoma en la seva pretensió d'explicar fets que s'han esdevingut i no aquells, com diu la teoria de la mimesi aristotèlica, que la gent ha de ser capaç de suposar que podrien haver-se esdevingut.

Encara que el lector no sigui un “nacionalista abrandat”, no li molestarà, pel que sé de molts llegidors que he conegut de les quatre cròniques catalanes, que Muntaner sigui molt més “patriota” que el rei en Jaume: sens dubte pel fet que, en el seu moment, a diferència del gran temps de Jaume I, la unitat imperial de la Corona catalano-aragonesa començava a trontollar. No; no molesta: perquè aquest ingredient es troba, en la crònica de Muntaner, perfectament imbricat en un estil, un ordit i una trama que tenen tan ferm davant seu l'horitzó de la literatura com el de la historiografia.

Què us diré: potser tot això que hem explicat ve del fet que, un bon dia, vaig decidir no parlar més del rei Jaume I a les meves classes, perquè, després d'haver afirmat, cosa certa, que el rei havia nascut a Montpeller, els alumnes van escriure, el dia del juí final, que havia nascut “en un paller”, com el bon Jesús en un pessebre. Davant aquest equivoc tan grotesc de la realitat històrica, em va semblar que era millor que em centrés en les cròniques més literàries, i així vaig preferir tota la vida la *Crònica* de Muntaner. El rei me n'excusi.

di fallit de l'expedició catalana a Terra Santa només ocupa els dos capítols finals, però Marcos explica i documenta molt bé el context i les raons d'aquest singular episodi.

► *La conquesta de Mallorca*, Agnès i Robert Vinas (Editorial Moll, Mallorca, 2007). El relat de la primera gran campanya del rei Jaume és reconstruït a partir dels textos de l'època (cròniques, documents reials i fonts aràbigues), comentats, i de documentació iconogràfica.

► *Les dones de Jaume I*, M. Carme Roca (L'esfera dels llibres, Barcelona, previst per l'11 de març). La agitada biografia sentimental del Rei dona per omplir un llibre. Passió i política es donen de la mà en la seva tria d'esposes i amants.

Il·lustració sobre el rei Jaume I d'un manuscrit del *Llibre dels Fets*.